

Ks. BOGUSŁAW DROŹDŹ*

W POLU ROZUMIENIA ZASADY FORMALNEJ TEOLOGII PRAKTYCZNEJ (UŚCIŚLENIA METODOLOGICZNE)

IN THE FIELD OF UNDERSTANDING THE PRINCIPLE OF FORMAL
PRACTICAL THEOLOGY (METHODOLOGICAL CLARIFICATIONS)

Abstract: We distinguish the formal principle from the formal object or formal cause. If, for theology as a science, the formal object has a constitutive significance, the formal principle does not need to be perceived as unequivocal. In the article, we ask about the formal principle of theology in general and, specifically, in practical theology. We are not asking whether pastoral theology is competent to formulate the formal principle of practical theology. We explicitly believe that the search for this principle by pastoral theology, for the practicing theology as a science (*theoria*) and the theological *praxis* carried out in the pastoral-apostolic activity of the Church, is an absolute methodological priority.

Keywords: theology, practical theology, pastoral theology, formal principle of theology, formal subject of theology, formal cause.

Dopowiedzenie w tytule sugeruje, że będziemy dokonywać uściśleń metodologicznych. Nie będziemy jednak kierować się zadaniem przedstawienia, w ścisłym tego słowa znaczeniu, artykułu naukowego na deklarowany temat. Pójdziemy raczej po obrzeżach nauki z tej racji, że nie zamierzamy wszystkiego żmudnie argumentować i odnosić do źródeł. Chcemy czytelnika zaprosić, aby swoją myślą podążał za

* Ks. Bogusław Drożdź – prezbiter diecezji legnickiej, doktor habilitowany (teologia pastoralna), profesor nadzwyczajny Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, ORCID: 0000-0001-9453-2777; e-mail: drozdz@perspectiva.pl.

nami i dał się wprowadzić w atmosferę – powiedzielibyśmy nawet – metanauki, co wprost zdradza nasze bardziej eseistyczne niż specjalistyczno-analityczne zapędy.

O co nam chodzi? Otóż przedmiotem naszych rozważań jest zasada formalna, a precyzyjniej: zasada formalna teologii praktycznej. Nie twierdzimy, że to nasze zainteresowanie jest głęboko zasadne. Uważamy jednak, że w jakimś sensie pozwoli wydobyc i bardziej zrozumieć specyfikę teologii pastoralnej. Będąc jeszcze we wstępie naszego przedłożenia, zaznaczmy, że wyraźnie odróżniamy od siebie wyrażenia jakby podobne w nazwie, reprezentujące jednak zdecydowanie różne rzeczywistości. Nie utożsamiamy więc zasady formalnej ani z przedmiotem formalnym, ani z przyczyną formalną, a tym bardziej z racją formalną. Interesuje nas tylko zasada formalna.

Rozpoczynając, stawiamy następujący – naszym zdaniem – naukowy problem: czy należy mówić o zasadzie formalnej teologii pastoralnej, czy o zasadzie formalnej teologii praktycznej? Odpowiedzi na postawione pytanie mogą być różne, jakkolwiek winny one mieścić się w pewnych badawczych obszarach. Przede wszystkim musimy zadeklarować – za czym się jednoznacznie opowiadamy – że teologia pastoralna co do swej nazwy i przedmiotu nie jest tożsama z teologią praktyczną. Gdyby tak było, to postawione wyżej pytanie zgubiłoby swój sens. A ponieważ jest inaczej, to tym samym uwypuklając różnicę, od razu zauważamy, co prawda jedynie śladowo, niemniej pewnie, moment twórczy, który doprowadzi nas do konkretnego rozwiązania.

Zakładamy, wchodząc w naukową tradycję uprawiania teologii pastoralnej, że rozróżnienie jest konieczne i oczywiście rzeczowe. Teologia praktyczna stanowi jeden z trzech działów teologii jako całości. Jak wyróżniamy teologię pozytywną, a obok niej teologię systematyczną, tak też należy wyodrębnić i trzeci dział teologii – teologię praktyczną. Jeżeli ta ostatnia jest „praktyczna”, to oznacza, że dwa działy poprzednie przynależą do teologii teoretycznej, i to w dwóch wymiarach: pozytywnej i systematycznej. Można i należy powiedzieć coś więcej. Otóż jeśli pierwsza jest „pozytywna”, to druga jest „negatywna”. „Pozytywna”, bo pozyskuje informacje, powiększa wiedzę. „Negatywna”, ponieważ już nie „zbiera” naukowych informacji, tylko je układa, systematyzuje. Nazwy teologia „negatywna” czy teologia „pozytywna” nie należy rozciągać na teologię praktyczną. Tak uważamy, ale też i nie twierdzimy, że inni tak czynią.

Powiedzieliśmy o trzech działach teologii i odróżniliśmy teologię praktyczną od pozytywnej i systematycznej. Wchodząc głębiej w teologię praktyczną, widzimy tam działy, które zagospodarowują konkretne obszary. Widzimy następnie, że obszary te charakteryzują działanie Kościoła. Wnikając w te obszary, na pierwszym miejscu wymieniamy teologię pastoralną, która nie tylko ogarnia sens siebie samej, ale również wskazuje kryteria dla pozostałych działów teologii praktycznej. Nie analizujemy w tym miejscu owej specyfiki teologii pastoralnej, tylko

koncentrujemy się na podziale, który zasadniczo, bez większych zastrzeżeń, jest przyjmowany przez znawców teologii praktycznej.

I tak, obok teologii pastoralnej, dział teologii praktycznej współtworzą: teologia liturgiczna, teologia przepowiadania (homiletyczna i katechetyczna), teologia charytatywna (zwana teologią miłości), a także teologia misyjna. Po zastanowieniu można do teologii praktycznej włączyć również teologię prawa kościelnego oraz teologię społeczną. Dlaczego te dwie ostatnie należałoby tutaj włączyć? Również bez szerszych analiz przyjmujemy obecnie jedynie to, że działanie Kościoła jako instytucji bosko-ludzkiej ze swej natury potrzebuje porządku prawnego dla utrzymania swej tożsamości. Natomiast teologia społeczna rozpoznaje naturę społeczno-kulturowej przestrzeni, w której Kościołowi przychodzi realizować swoje zbawcze posłannictwo.

Zarysowaliśmy ogólny podział teologii i wskazaliśmy, że w ramach teologii praktycznej odnajdujemy teologię pastoralną. Czy zatem w niniejszym przedłożeniu chodzi nam o zasadę formalną teologii pastoralnej czy teologii praktycznej? Odpowiedź nasza jest jednoznaczna. Chodzi nam o zasadę formalną teologii praktycznej. Ale czy na pewno?

Postawiliśmy pytanie i jeszcze do niego wrócimy. Czas już z pewnością wskazać, dlaczego w ogóle sądzimy, że teologia pastoralna jest kompetentna do stawiania pytania o zasadę formalną. Być może argumentując tę tezę, bardziej rozpoznamy samą teologię pastoralną, dostrzegając w jej charakterystyce coś naprawdę specyficznego. Wydobycie specyfiki teologii pastoralnej jest ważne dla niej samej. Jest również ważne dla teologii praktycznej. Mamy także przeświadczenie, że jest ważne dla uprawiania teologii jako nauki. Dlaczego zatem uważamy, że teologia pastoralna jest tą jedyną i właściwą w interesującym nas przedmiocie zasady formalnej?

Po pierwsze, teologia pastoralna jest wysoce kompetentna do poszukania zasady formalnej z tego prostego, metodologicznie pewnego powodu, że bardzo dobrze stawia, rozumie i argumentuje to, co wynika ze styczności, wzajemnej zależności i współpracy teorii teologicznej z praktyką kościelną. Dla innych dziedzin teologii ten temat jest wtórny, czasami nawet bardzo poboczny. Teologia pastoralna formuje kryteria wzajemnej relacji między teorią a praktyką, których przestrzeganie sprawia, że *theoria* kościelna i *praxis* kościelne stanowią jedną eklezjalną rzeczywistość o dwóch dopełniających się obliczach. Obrazowo można powiedzieć, że jest to „jedna bosko-ludzka moneta” ze swoim awersem oraz rewersem, które w żadnym wypadku nie mogą bez siebie istnieć, a tym bardziej skutecznie funkcjonować. Co więcej, wartość tej monety najlepiej ujmuje właśnie teologia pastoralna. Tak uważamy i argumentację tę, oczywiście bardziej pogłębioną, umieszczamy w przestrzeni specyfiki teologii pastoralnej.

Po drugie, teologia pastoralna jako nauka zmierza do konkretnego celu. Jakim więc kieruje się celem? Jeżeli tych celów jest kilka, a może znacznie więcej, niż

sądzimy, to pytamy dalej, co łączy te wszystkie cele w jeden główny, fundamentalny, tak istotny, że z natury wchodzi w definicję teologii pastoralnej. Stawiamy tutaj tezę, że teologia pastoralna nie ma innego celu jak właśnie poszukiwanie prawdziwej zasady formalnej dla uprawiania teologii i dla praktyki kościelnej urzeczywistnianej w świecie. Jest to cel główny teologii pastoralnej. Jest to cel, któremu ma służyć stale poprawiany warsztat metodologiczny tej teologicznej nauki.

Można się zastanawiać, czy mamy tutaj rację. Jeżeli tak, to wszystkie działania naukowe o tyle nie deformują samej teologii pastoralnej, o ile tym szczególnym problemem się zajmują. A jeśli się nie zajmują? Obecnie słyszymy głosy, że teologia pastoralna winna odciąć się od poszukiwań zasady formalnej. W tym miejscu stawiamy tezę o randze twierdzenia, że jeśli tylko teologia pastoralna zdradza swój metodologicznie uzasadniony i wyznaczony cel, jakim jest poszukiwanie zasady formalnej, wtedy traci swą naukowość przez zamianę własnych badań na eklektyzm wniosków, zasad i postulatów wypracowanych przez inne dziedziny nauki. Tożsamość teologii pastoralnej zostaje rozmyta, a to oznacza, że staje się zbędna dla uprawiania teologii i aktualizowania praktyki kościelnej. Należy wnioskować, że jeśli tylko teologia pastoralna straci swoją tożsamość, to również teologia praktyczna pozbędzie się „sterowności”. I będą np. głoszone katechezy czy homilie, ale nie będzie ewangelizacyjnej skuteczności. Oczywistym problemem jest także jakość współpracy między poszczególnymi dziedzinami teologii praktycznej.

Porzucając zasadę formalną, teologia pastoralna poza naukowością traci również swoją naturalną normatywność. Co mamy na myśli? Chodzi o bezwzględne uznanie wartości, jaką wnosi zasada formalna. Dzięki tej specyfice konkretna wartość, ściśle namierzona, następnie uznana, później denotacyjnie zakreślona i wreszcie konotacyjnie zdefiniowana, zostaje wprowadzona w status zasady formalnej i dopiero w ten sposób staje się początkiem i końcem narracyjnych odniesień dla istotnych zagadnień teologii pastoralnej. W taki sposób zasada formalna kształtuje teologię pastoralną. Kształtuje ją w wymiarze naukowym, jak również na płaszczyźnie praktycznej, wchodząc w rzeczywistość działania Kościoła.

Idźmy dalej w swych dociekaniach. Z pewnością doprowadzą nas do dalszych, może i zaskakujących wniosków. Czy teologia pastoralna posługuje się własną teologią, niezależną od teologii jako takiej? Nie! Gdyby tak było, teologia pastoralna musiałaby ją na własne potrzeby wypracować. Korzysta ona obficie z teologii pozytywnej oraz systematycznej. Teologia pastoralna zajmuje się teologią, jak sama jej nazwa wyraźnie sugeruje. Zajmuje się również kościelną działalnością. I tutaj trzeba dopowiedzieć. Teologia pastoralna zajmuje się teologią o tyle, o ile ta teologia wypełnia swoją treścią działalność kościelną. Należy zauważyć także kwestię równoległą, a mianowicie: teologia pastoralna zajmuje się działalnością kościelną o tyle, o ile stymuluje rozwój teologii jako nauki. Teologia nie jest dla teologii, a praktyka kościelna nie jest dla praktyki kościelnej. Celem jednej i drugiej rzeczywistości jest prowadzenie człowieka do zbawienia w Jezusie Chrystusie.

Ta współpraca jest przedmiotem teologii pastoralnej. Tutaj również odkrywa się metody pozwalające pogłębić tę współpracę. W ostateczności uwidacznia się też cel samej teologii pastoralnej, który nie może pod żadnym pozorem z dziedziny tej współpracy się wyalienować.

Uważamy nadto definitywnie, co podkreślamy, że kluczem otwierającym tę współpracę między teoretyczną teologią a praktyczną działalnością Kościoła jest zasada formalna teologii. Ona ma za zadanie tak strzec tej współpracy, aby nie została zerwana. Te występujące twórcze napięcia między teologiczną teorią a kościelną praktyką pozwalają odpowiednio doprecyzowywać przedmiotowość teologii pastoralnej, jak i przedmiotowość teologii praktycznej. Narzędziem doprecyzowującym jest oczywiście interesująca nas zasada formalna definiowana przez teologię pastoralną. Dlatego koncentracja na niej nie jest i nie może być fakultatywna, lecz obligatoryjna. Zasada formalna merytorycznie pogłębia teologię pastoralną, wynajduje coraz to nowsze metody, którymi winna się ona posługiwać i podpowiada je, powtórzmy to dobitnie, całej teologii praktycznej. Jeżeli zasada formalna konstytuuje cele teologii pastoralnej, ten główny, o charakterze ogólnym, jak i szczegółowe, tym samym pozwala dookreślić powyższe cele stawiane teologii praktycznej.

Możemy postawić tutaj jeszcze i takie pytanie: skąd pewność, że proces wydobycia zasady formalnej przez teologię pastoralną rzutuje na sposób uprawiania i aktualizowania w Kościele teologii praktycznej w odsłonach katechetycznych, liturgicznych i każdych innych? Odpowiedzmy krótko: poszukiwanie zasady formalnej przez teologię pastoralną każe nam dotykać istoty Kościoła. Gdy teologia pastoralna to czyni, to jako spełniająca się, staje się tym samym „zasadą formalną” dla wszystkich dziedzin teologii praktycznej. Powtórzmy to nieco inaczej, aby zabrzmiało mocniej: zasadą formalną teologii praktycznej jest prawidłowo uprawiana teologia pastoralna, której przedmiotem i celem jest rzetelne oraz odważne poszukiwanie zasady formalnej dla teologicznej teorii i praktyki kościelnej. Oznacza to, że dla teologii praktycznej w obszarze np. teologii charytatywnej czy liturgicznej istnieje tylko jedna zasada formalna, odpowiednio wypracowanych dla siebie teorii i praktyk, a jest nią metodologicznie pełna teologia pastoralna. Z pewnością wniosek ten trzeba jeszcze bezwzględnie uzasadnić, ale w tym miejscu możemy się na tym zatrzymać.

Zapraszamy do przemyśleń. Mamy świadomość, że bieg myśli mógł być inny, bardziej uporządkowany. Czy był owocny? Wydaje się, że tak, ponieważ doszliśmy do wniosku, którego w literaturze pastoralnej nie spotykamy. Czy jest on merytorycznie pewny? Naszym zdaniem tak!

Streszczenie: Odróżniamy od siebie zasadę formalną od przedmiotu formalnego czy przyczyny formalnej. Jeśli dla teologii jako nauki przedmiot formalny ma konstytutywne znaczenie, to zasada formalna nie musi już być tak jednoznacznie postrzegana. W artykule pytamy się o zasadę formalną teologii w ogólności, a w sposób szczególny w teologii praktycznej. Nie pytamy, czy teologia pastoralna jest kompetentna do sformułowania zasady formalnej teologii praktycznej. Wprost uważamy, że poszukiwanie owej zasady przez teologię pastoralną dla uprawiania teologii jako nauki (*theoria*) i teologicznego *praxis* realizowanego w działalności duszpastersko-apostolskiej Kościoła jest absolutnym priorytetem metodologicznym.

Słowa kluczowe: teologia, teologia praktyczna, teologia pastoralna, zasada formalna teologii, przedmiot formalny teologii, przyczyna formalna.